

N. IORGA

TENNYSON

CONFERINȚĂ LA
SOCIETATEA ANGLO-ROMÂNĂ

BUCUREȘTI

1939

N. IORGA

TENNYSON

CONFERINȚĂ LA
SOCIETATEA ANGLO-ROMÂNĂ

BUCUREȘTI

1939

TENNYSON

Doamnelor și domnilor, când Societatea anglo-română mi-a cerut să vorbesc despre un subiect oarecare, eu am urmat un vechiu obicei al meu, anume acela de a vorbi numai despre lucruri trăite, trăite de acela care vorbește, fiindcă socot că este o foarte mare greșeală aceia de a se prezenta de conferențiar lucruri pe care le-a cercetat anume pentru conferință, lucruri în care el s'a introdus numai în momentul acela; orice prezentare a unui subiect pe linii care au fost hotărâte de altcineva este fără îndoială ceva artificial și rece. Pentru a vorbi de un subiect, trebuie să fi avut cineva o atingere îndelungată cu acest subiect, trebuie să fi lucrat asupra lui și trebuie ca subiectul să fi avut o influență asupra aceluia care vorbește, pentru ca, la rândul lui, acela care vorbește să poată introduce alte elemente decât acelea care se prezintă de obicei.

Mi s'a părut că secretarul acestei societăți, pe cât de alese, pe atât de restrânse în această seară, ar fi dorit să aleg altceva. M'am gândit însă că e bine să mă țin în domeniul literar, în care nu se poate aduce împotriva vorbitorului intenții pe care nu le-a avut, — noi trăim vremuri de acelea în care este bine a se păzi cineva de tot felul de intenții pe care nu le-a avut și pe care i le atribuie, într'un chip așa generos, alții. Așa încât era sigur că nu voiu vorbi de politica engleză, pentru că ar fi fost o ieșire din neutralitatea pe care o conservăm cum se cuvine, cu o răbdare care ni face cinste. Prin urmare subiect politic nu era să ating, iar subiectele economice, care sânt la modă, îmi sânt străine; rămânea să aleg în domeniul literar ceva care să fi fost în foarte strânsă legătură cu lecturile mele. Așa încât a trebuit să mă cobor până în anii, atât de depărtați, ai tinerețelor mele.

Atunci am întâlnit pe Tennyson. L-am întâlnit nu ca o colecție completă de opere, ca un număr oarecare de cărți pe care să le fi văzut întâmplător, ci l-am întâlnit ca pe o veche cunoștință și așa adăuga pe lângă aceasta: ca pe un adevărat binefăcător sufletesc al aceluia care vă vorbește în această seară. Fiindcă sânt trei feluri de poeți: acei cari în afară de arta lor sânt indiferenți, — cei mai

mulți, — sânt apoi alții răufăcători, de cari trebuie să ne ferim până la o anumită vârstă, și în sfârșit alții, cari sânt binefăcători pentru oamenii de toate vârstele, de toate categoriile, din toate țările și de toate pregătirile. Ei bine, între aceștia, între poeții cei mai delicați, cei mai puri, cei în care a trăit mai multă umanitate care se răspândește asupra tuturor este fără îndoială Tennyson.

Nu aveam douăzeci de ani când cunoașterea literaturii engleze mi-a venit pe neprevestite, ca un efect al unei curioșități care nu se putea satisface altfel. Atunci am cumpărat cărți engleze, pentru că în Paris, unde limbile străine nu sânt prea cunoscute, pe cheiuri cărțile engleze se vindeau foarte ieftin. Din fericire, nu erau cărți chineze sau iaponese, care acestea s'ar fi vândut pe nimic, și cred că, date fiind mijloacele mele de timp atunci, dacă le-aș fi găsit, le-aș fi cumpărat și aș fi simțit o datorie să învăț aceste limbi: poate mi-ar fi prins bine, căci nimic nu strică omului, mai ales când se îndreaptă spre orizonturi din ce în ce mai largi. Atunci, încetul cu încetul, am ajuns să-l am pe Tennyson întreg în biblioteca mea de vre-o douăzeci de ani. De sigur, s'ar fi constatat același lucru de orice tânăr Român în anii de pe la 1890, și anume că atingerea cu literatura englesă este o adevărată binefacere, mai ales cum noi eram pregătiți de o literatură franceză foarte recentă și care nu se vindea în Franța aproape de loc, dar se trimetea la București, la Iași și în alte centre românești, fiind la îndemâna studenților, așa încât noi, cu cât clasicism ni putuse lăsa în suflet Universitatea, cu amintirea acestei cetiri franceze, care nu era dintre cele mai bune, nu aveam posibilitatea de a alege. Și nici cu câtă limbă germană știam, adecă mai nimic, potrivit cu ignoranța și nesfârșita bunătate a examinatorului. Evident deci că m'am aruncat cu o adevărată pasiune asupra acestei literaturi și cred că, mult înainte de maturitate, eram deplin informat, în tot ceia ce privește partea destinată trăinicie și nemuririi din această minunată literatură.

În felul acesta am ajuns deci a cunoaște pe Tennyson. Și nu pot să-l uit nici acnm, de și a trecut o viață întreagă. După ce a trecut o jumătate de veac, nu pot să uit momentele acelea de adâncă emoție pe care mi le-a provocat un poet care nu se poate asemăna, nici în literatura englesă, nici în celelalte, cu nimenea altul.

În această seară sarcina mea este, păstrând toată această recunoștință pe care o datoresc unui suflet așa de nobil, să găsec, și pentru mine însumi, și pentru d-voastră, o explicație a formării și a desvoltării acestui suflet. Evident, orice scriitor se poate prezenta biografic, și unele din biografiile acestea sânt interesante, dar amănuntele biografice pot fi une ori și prea puțin potrivite cu însuși rostul scriitorului: scriitorul spune una, viața lui spune altceva. Cred, de sigur că nimic din viața unui scriitor nu trebuie să fie

neglijat pentru a-l înțelege, și firește nu voiu împărtăși anumite păreri care se rostiau de pe o catedră a Universității din București până la pensionarea descoperitorului acestor teorii, pe care să-mi fie îngăduit să nu le împărtășesc: că, anume, atunci când o operă are valoarea capodoperei, nu trebuie să știi nimic despre autor, căci capodopera se explică prin sine. Capodopera este formată din trei cuvinte: cel d'întâiu este cap, ultimul este operă; scriitorul dă opera, dar teoreticianul trebuie să aibă capul potrivit pentru a înțelege ce e capodopera... Deci biografiile în ele înșele sânt interesante, dar ele trebuie presintate în oarecare măsură, fără a pierde din vedere ceia ce, din aceste biografii, într'adevăr poate să folosească pentru a înțelege opera.

Mai este și un alt sistem de a înfățișa un scriitor, și, cum nu voiu întrebuița sistemul d'întâiu, tot așa vă asigur că și al doilea este străin de obișnuințele mele: anume, a descrie ceia ce a spus autorul. Aceasta formează une ori desperarea autorului, care vede felul cum se oglindește opera sa în presintarea cuiva care urmează sistemul acesta, de răspins totdeauna, chiar în ce privește cărțile de istorie și știință. Iată, termin acum o Istorie a Românilor în zece volume, și s'au găsit și persoane, foarte rare, care aveau foarte mult timp disponibil și care găsiu că personalitatea autorului acestei cărți nu este atât de antipatică, încât să se păstreze tăcere asupra tuturor lucrurilor ce face, s'au găsit, deci, persoane care au vorbit de această Istorie a Românilor. Vă mărturisesc că n'am simțit, adesea, nicio plăcere când spuneau pe scurt ceia ce spuneam eu pe lung. Ceia ce mă interesa era să se arăte cum am încercat eu să explic lucrurile, sau forma pe care am găsit-o pentru a le presinta. Vă închipuiți ce ar fi o dramă presintată în așa fel, spuiind de ce persoane este vorba și urmărind acțiunea până în cele mai mici amănunte: ori de poate fi vorba de opera lui Shakespeare, ori de-a d-lui Sângiorgiu ori de a d-lui Sică Alexandrescu.

Nu, ceia ce trebuie făcut față de orice operă literară este a o pune în mediul în care a apărut, fără a crede însă numai decât că scriitorul este dator, cu tot ceia ce face, numai acestui mediu. Teoria lui Taine în ce privește mediul trebuie fără îndoială corectată: ea este prea profesorală, prea dogmatică, prea brutală, și prin urmare strivește de multe ori lucruri foarte delicate.

Un scriitor trebuie cunoscut în el însuși, în viața din care face parte, în lumea din care a pornit și de care nu poate scăpa nimeni, — și acesta este singurul corectiv pentru capriciile personale, care pot duce pe un scriitor în rătăcire. Nu totdeauna societatea este urmărită de ceia ce se scrie, dar noi sântem urmăriți de o viață în care ne-am născut, în care am trăit, care se ține de noi și care face parte integrantă din dezvoltarea noastră sufletească.

Și, în sfârșit, de câte ori se vorbește de un scriitor, este o

datorie, mai ales față de poeți, a înfățișa traduceri care să corespundă și cu originalul, dar și cu acel ideal de frumusețe pe care l-a urmărit scriitorul. Și, în privința aceasta, este singura deosebire pe care aș voi s'o fixeș față de excelenta lucrare a cuiva care din cauza stărlă sănătății sale nu se găsește aici în această seară: este vorba de frumoasa operă pe care d-na Zoe Ghețu a consacrat-o lui Tennyson. Biografia și la mine și la autoarea care m'a precedat este aceeași. Dar și cercetarea mediului se poate cere, și *trebuie* să se ceară de la mine: mediul acesta am și datoriat și dreptul, și oarecare competență, de a-l fixa, dar cuiva care se ocupă numai de forma literară a unui scriitor nu i se poate cere, de și fără îndoială că *este* o lipsă.

Societatea engleză pe vremea lui Tennyson, aceasta rămâne s'o presint eu în această seară, și astfel cred că este bine să se arăte de unde s'a coborât Tennyson, din ce stare a literaturii engleze, decize a însemnat actul său de inițiativă, dar de inițiativă elegantă, ferindu-se de tot ce poate însemna negație sau polemică: ce poate însemna inițiativa aceasta care l-a smuls din mediul literar pe care voiu încerca să-l fixeș.

În cartea aceasta întinsă și frumoasă, demnă de toată lauda, care ar fi fost bine să capete o răspândire mai largă într'o societate care admiră pe toți scriitorii, dar de obicei în afară de operele lor, aceia ce nu se potrivește cu ceia ce voiu înfățișa în această seară este traducerea în prosă a lui Tennyson. Nu se poate: orice poezie strămutată într'o prosă logică, cuminte, elegantă chiar, încetează de a fi poezie. Poezia este ritm, musică, este joc fermecat al sunetelor. De sigur că ea este intraductibilă, pentru că niciodată acest farmec nu poate să treacă în altă limbă, dar, într'o stare de spirit asemănătoare cu a scriitorului, stare de spirit pe care o ai, sau în care te silești să întri, se poate găsi, în orice limbă, o tonalitate, o musică, aș zice, corespunzătoare cu aceia din original. Evident nu va fi același lucru, dar va fi ceva cu mult mai apropiat decât tot ceia ce poate da o traducere în prosă.

Eu voiu îndrăzni astfel să vă presint, din operele caracteristice ale lui Tennyson, o redare a poeziei lui în românește, redare ce se și poate face într'una din cele mai minunate limbi literare de pe lume, care este limba aceasta românească, pe care n'o știm prețui și pe care dacă am vorbi-o continuu între noi, nu știu dacă ar folosi ea, dar am folosi noi.

Prin urmare ne-am lămurit, într'o introducere, care este totdeauna lungă la conferințele mele, precum sfârșitul conferințelor mele, care grațiază pe ascultători, este totdeauna foarte scurt, și acuma putem să ajungem la ceia ce era acest mediu și social și literar engles în momentul apariției lui Tennyson, prin urmare prin anii 1830.

Reluând biografia lui Tennyson, am fost puțin mirat de această dată pentru cele d'întâiu poezii ale lui, și iață de ce. El este așa de apropiat de noi! Astăzi poate nu așa de apropiat doar pentru iubitorii de poezii fără rimă, fără logică, fără spirit, cu care se delectează o parte din tineret, care evident că nu înțelege nimic, cum nu înțelegem noi, cari n'o prețuim, cum nu înțelege nici cel care o scrie, căci nu se poate afla o minte omenească străină de toate mijloacele misterioase ale ritmului, de tot farmecul final pentru fiecare vers, al rimei. Las afară pe oamenii aceștia bizari, cari nu sânt numai la noi, — și eu nu mai urmăresc poezia englesă actuală, de și am încercat și în America față de poezia americană această urmărire, dar n'am izbutit, fiind o lume cu totul străină de lumea noastră: dincolo de marginile vieții pot fi ființe altfel alcătuite și căroră li-ar face plăcere această poezie, dar până la poezia din 1910, chiar până la poezia din 1920, este o comunitate între felul nostru de a fi, de a gândi și simți și între ceia ce înfățișa pretutindeni, dese ori și în literatura englesă, poezia contemporană. Prin urmare nu-l putem concepe pe Tennyson ca pe un om care aparține altei epoci, ca un element pentru istoria literară, în care pare că întră, mai la urma urmei, oricare.

Știți, se studiază scriitorii cei buni întâiu, partea lor cea bună, iar după aceia, pentru că sânt neconținut tесе de făcut, sau cărți de recomandare pentru o notorietate în domeniul literar și științific, se studiază partea cea rea a scriitorilor buni, dar nici aceasta nu este nesfârșită, și atunci se începe cu scriitorii mai răi, până vine un moment când umblă cineva cu unghiile în fundurile literare necercetate, ca să găsească un scriitor în prosă sau poezie care este inedit, și căruia i se poate consacra o țesă. Dar Tennyson nu se găsește în această categorie a scriitorilor cari sânt buni numai pentru tесе și pentru considerații istorice. Este *un om viu pentru oameni vii*, este un suflet care trăiește și acum, și un suflet de care simte nevoie și sufletul nostru pentru a fi înălțat și prefăcut. În teribila viață pe care o ducem noi acum, izbituri de pumni, încruntări de frunte și sălbatecă învârtire a ochilor din partea unor figuri pe care urmașii nu vor ști în ce domeniu să le așeze: în domeniul monștrilor sau al marilor caricaturi mondiale, în viața aceasta de sigur că un poet ca Tennyson este cel mai potrivit mijloc pentru ca să revenim la acea blândeță care este cea mai firească și mai nobilă manifestare a omului civilizat.

Tennyson a scris foarte multă vreme. Când făceam studiile mele la Paris, el era încă un scriitor care se cetia, și aceasta înseamnă 1890-2. Evident producția aceasta nu mai era ca odinioară, căci el a trecut prin trei faze și acum era la capătul fazei a treia. Îmi aduc aminte că, în ultima vreme de petrecere la Paris, în fruntea unei reviste englese era una din bucățile acestea de

bătrânețe ale lui, și am reținut un vers care nu se poate uita. Poetul desvăluiește ce se petrece în mintea sa în acești ani vecini cu moartea, în care multe realități devin iluzii și multe iluzii se confundă cu realitatea. El spune: „Multe versuri frumoase zboară pe cămin în sus“ : *many fine lines go the chimney up*, versuri pe care le faci, nu le tipărești, le uiți, și, cum iese fumul din cămin, așa merg și versurile acestea, care nu vor fi niciodată scrise. Se poate zice că Tennyson a murit plin încă de o poezie care n'a fost exprimată, așa încât, dacă pe lumea cealaltă este un loc al poezilor, atunci el continuă acolo, pentru ascultători mai cuminiți decât noi, poeziile acestea pe care nu le-a pus în scris.

Ce era la 1830 ca atmosferă poetică? Abia murise Byron, pe care copilăndrul l-a plâns așa de sincer. Era vremea revoluției grecești din 1821; trecuseră numai șase ani de zile de când Byron, cu neastâmpărul acela sălbatec de care a fost totdeauna stăpânit, suflet furtunos care nu s'a putut însenina nici în viață, nici în scris, s'a dus și și-a oferit viața, nu gloanțelor turcești sau egiptene, care cruțau pe astfel de oaspeți, ci și-a oferit o sănătate șubredă miasmelor de pe malul Mării grecești, murind în condiții care echivalează cu o sinucidere. Dusese aceiași viață desordonată supt cerul fierbinte și cu emanații nesănătoase ale unui pământ cu morți abia îngropați și, simțind boala care fierbea într'insul, a refuzat orice ajutor și a murit astfel prin propria sa voință, încheind în felul acesta catastrofal o viață care nu era decât o succesiune de catastrofe. Mărturisesc că nici în anii de la 1890, când tot tineretul nostru era luptător, și unii erau socialiști, dar mulți, continuând naționalismul, lăsau în sama altora, grija de a duce mai departe ideile care mergeau de la comunistul Crotchin până la teoria de fier a lui Marx și până la istoria, potrivită ca să dubleze pe Marx, a lui Engels, pe când ei în fața durerii, în fața luptei supreme pentru păstrarea rostului rasei, se înscriau cel puțin cu gândul, dacă nu se puteau înscrie în rândul luptătorilor, între cei cari apărau patrimoniul milenar al rasei românești în Ardeal; și la ei și la acei îmbătați de iluzii socialiste era un spirit de luptă fără îndoială. Totuși Byron nu ne putea atrage. Era o retorică prea veche în acea căldură permanentă care se ridică une ori până la un grad de incandescență bolnă-vicioasă, și era, ceia ce se observă și la Lamartine și Hugo, era foarte mult din secolul al XVIII-lea, prea mult din ideologia secolului „filosofiei“, din pornirea către o libertate înțeleasă într'un anume sens, era ceva din ura împotriva tuturor autorităților, din tendințele răsturnătoare ale acestui secol. Este multă „filosofie“ franceză de pe la 1780 în Byron. Și nu ni plăcea nici rânjetul acela cinic, care se amestecă la dânsul cu sfidările adresate lumii întregi sau acelora pe cari-i considera ca adversari.

Se crede de obicei că tineretul, fiind însuși în starea aceasta

de fierbere, caută unde este apa mai clocotită, în domeniul ideilor sau literaturii, dar nu este așa: tocmai pentru că este atâta fierbințeală la dânsii, li place să găsească une ori în literatură ceia ce potolește, împlânzește și înseninează. Dar, fără îndoială, la 1830 fama lui Byron, crescut prin aceia că apărea ca un martir pentru o nobilă cauză, a învierii din morți a rasei elenice, asemenea cu ceia ce fusese odinioară, era încă foarte puternică.

Există alături și o altă literatură englesă, dar, de și Wordsworth, pe care Tennyson l-a venerat, cercetându-l în seninătatea păcii lui a trăit târziu, până la jumătatea secolului al XIX-lea, cealaltă literatură englesă nu pasiona așa de mult cum pasionase felul acesta, impulsiv și fatidic, al lui Byron. A fost un mare merit, deci, pentru tânărul Tennyson, când, la plecarea după douăzeci de ani de acasă de la dânsul, din casa unui pastor, — și de obicei în, casele acestea de pastori trăiau și se formau suflete asămănătoare cu sufletul unui Jane Austen, unei Charlotte Brontë, suflete aplecate către realitatea așa cum este, și nu către o duiosie misterioasă în sentimentele cele mai adânci, — când a ieșit, deci, din atmosfera de pastor că nimic din religia, une ori puținel ipocrită și din ipocrisia religioasă care se întâlnesc în societățile acestea de clergymeni din generație în generație, n'a mai rămas legat de sufletul lui. A apărut deci așa cum s'a manifestat și mai departe, până în ultimii ani ai vieții sale, trecând peste generația îmbătată de un lirism înflăcărat și sprijinindu-se pe ceia ce din literatura precedentă lăsase un Coleridge, care a recunoscut de la început pe acest urmaș, recomandându-i numai grija formei, și el a avut îndrăzneala de a continua, într'o formă mult mai modernă, ceia ce introduseseră nou în literatura englesă poezii lakști. Wordsworth face din nimic un poem, ca și tovarășii săi la manifestul care spune limpede că trebuie evitate subiectele mari, despre care poetul își închipuie că fac ele singure substratul poeziei, pe când măiestria poetului este să iea subiecte de nimic și din acestea, prin puterile sufletești din el, să creeze poezie. Wordsworth ia astfel aspectul naturii într'o zi de primăvară, simte mărturisirea naivă a unui suflet omenesc și din toate acestea a făcut una din cele mai frumoase opere poetice scrise vre-odată, de o intimitate fără păreche, care, intimitatea aceasta, mai ales în vremuri ca ale noastre, ar trebui dată ca învățătură: a te lega cu tot sufletul de un lucru cât de mic, care este tot așa de uman ca și lucrurile cele mai mari, și care poate cuprinde în discreția sa mai multă umanitate decât nesinceritatea unor aventurieri cari țin să spargă bolta cerurilor pentru a vedea ce se găsește dincolo de dânsa.

Dacă s'ar căuta înaintașii sufletești ai lui Tennyson în prima perioadă, care merge până la „In Memoriam“, până la acele dureroase versuri de pietate adâncă, mișcată, pentru un prieten

dispărut, fiul lui Hallam, istoricul așa de cunoscut în această vreme, și se continuă pe urmă cu bucațile de caracter epic, în legătură cu literatura medievală, a treia perioadă fiind legată de drama istoriei engleze — și în acest domeniu a perseverat el până în anii din urmă —, dacă i s'ar căuta lui Tennyson călăuzii în prima perioadă de lirism, — căci am spus că perioada a doua este de caracter epic, iar a treia rămâne strâns legată de scotociri nu fără succes în domeniul dramatic —, am găsi pe Coleridge însuși, care a lăsat, pe lângă fine versuri, care se mai cetesc, și o admirabilă carte de prosă, în care se îndreaptă către marile opere ale literaturii engleze și dă îndrumări critice care trec dincolo de aceste opere, ca să fie o învățătură pentru oricine.

Îmi aduc aminte că, tot în legătură cu programul de la început al școlii lăkiștilor, Coleridge recomandă un lucru: a se evita cuvintele prea mari, a se evita și gesturile prea mari, — evident a se evita înainte de toate prostiile prea mari, care fac zgomot, dar păgubesc o lume întreagă, — a se evita cuvintele prea tari, pentru că, spune el, în această cercetare cu privire la Shakespeare și Milton, publicată într'o ediție cu foarte puține exemplare, „când vor veni momente mari, ce veți spune dacă ați usat cuvintele mari atunci când momentele erau cele obișnuite?”.

În opera lui Coleridge, foarte restrânsă prin voința lui, care n'a vrut să dea decât numai o parte dintr'un suflet fără îndoială cu mult mai bogat, este unul din cele mai frumoase poeme scrise vre-odată, care se chiamă: „Cântecul bătrânului marinar”. Un vas cu pânze; de-asupra catargului zboară o pasăre albă; un marinar trage și atinge pasărea, care cade moartă, și blăstămul păsării albe face că niciun vânt nu mai suflă în pânzele corăbiei și marinarii stau opriți în mijlocul Mării încremenite, ca să moară de sete și foame, pentru că pasărea albă care zbura, ocrotitoare, de-asupra catargului a fost omorâtă. Eu cunosc în istoria actuală a lumii anume oameni cari vor muri așa, fiindcă au omorât pasărea albă a încrederei noastre în dreptate și bunătate.

De la Coleridge și Wordsworth a plecat Tennyson, și o bucată de vreme poesia lui n'a făcut zgomot. Tennyson n'a fost un poet salutat din cel d'întăiu moment al manifestării sale. Salutul literar este de două feluri: este un salut de simpatie, pentru care poetul trebuie să fie recunoscător, și un salut de antipatie, pentru care poetul trebuie să fie mult mai recunoscător. Vă vorbește cineva care s'a împărtășit foarte larg de această a doua primire, și tot acel bun din mine nu este decât răspunsul, dar nu un răspuns mânios, ci un răspuns liniștit și înduioșat, la o primire pe care, la vrâsta mea, pot să spun că n'am meritat-o.

Supt tăcerea aceasta a continuat a scrie Tennyson. Volumele se grămădesc răpede. La 1830 Poesiile lirice, la 1832 un alt volum de poesii, la 1833 „Istoria de iubire”, — și i s'a părut lui că este indiscret: cel mai discret dintre toți poeții secolului al XIX-lea a

suprimat această publicație și nu știu dacă a fost cuprinsă pe urmă în operele lui complete. Pe urmă, șase ani de tăcere. La 1839 este o altă culegere și la 1842 acele „Poesii” care păreau să represinte pentru dânsul adunarea definitivă a unor scrieri dincolo de care nu înțelege să se manifeste.

Să ne gândim ce înseamnă anii aceștia de la 1830-47 pentru istoria Angliei. Sânt ani adânc tulburați: crise economice, sociale, mișcarea chartistă, ciocniri între muncitorii prinși de o propagandă care era reformistă fără să fie socialistă, și prin aceasta s'a deosebit de mișcarea, revoluționară supt ideia de reformă socială, din Franța; ciocniri cu poliția, oameni căzând în-sângerați în stradă, Parlamentul zguduit de violența mișcărilor din afară: zbucium determinat de o desorientare generală. Proiecte de legi, cum era acela al scăderii taxelor de intrare pentru grâne, sau proiectul pentru drepturile Irlandesilor, — întru cât le meritau, — apoi proiectul de lege pentru reforma electorală, pentru dărâmarea „burgurilor putrede”, care sămănau cu Colegiul I de la Huși al nostru, în care erau vre-o trei alegători cari dădeau un senator, și se pretinde că în Anglia era un „burg putred” cu un singur alegător, pe când orașele mari industriale nu erau represintate în Parlament. Este de ajuns să se pomenească aceste trei mari probleme, învrăjbind, chemând în stradă, îndemnând la urlete și vărsări de sânge o întreagă societate, ca să se întrebe cineva: ce răsunet putea să aibă în vremea aceasta poesia lui Tennyson? Niciunul.

Și, atunci, într'un moment poetul părea că a încetat. Este un foarte frumos vers frances care spune că „la mulți oameni e un poet mort, căruia omul îi supraviețuește”, prin urmare părea și el să fie supraviețuitorul poesiei sale. Crise de acestea se întâlnesc și în activitatea unor scriitori cari n'au valoarea lui Tennyson. Elevele mele de la Vălenii-de-Munte au vrut să-mi facă o surprindere plăcută, adunând toate versurile mele de la 1890 până astăzi; și sânt douăzeci de ani în care n'am scris niciun vers: de la 1894 până la 1914 n'am scris nimic; era credința mea că e un lucru zădarnic, și douăzeci de ani m'am ocupat cu studiile istorice, care sânt primejdioase, pentru că usucă sufletul. Eu am avut totuși destulă poezie în mine pentru ca, în loc ca studiile istorice să mă usuce pe mine, eu să le animez pe dânsese. Căci pentru mine istoria este o parte vie din tot ceia ce se petrece, din tot ceia ce se simte și din tot ceia ce se frământă într'o societate ome-nească, și nimeni n'are dreptul să răpească oamenilor folosul nebănuit care poate ieși din cunoștința tragediei milenare a omenirii întregi.

S'ar fi crezut că poetul care s'a ivit la 1830 s'a îndreptat către alte ocupații. Cum el trăia în împrejurări private destul de bune,

s'a retras către una din acele vieți liniștite la țară, pe care le doresc mulți Englesi și în care se simt foarte fericiți. Pe urmă de odată, în sufletul acesta cu vibrații celtice strămoșești, — fiindcă la Englesi este de sigur și o influență latină, francesă, și o pornire germană, anglo-saxonă, dar și un misterios fond celtic, care a dat ceia ce este mai umanitar în Shakespeare și, în secolul al XIX-lea, a trecut și asupra sufletului primitiv al lui Tennyson —, s'a petrecut ceva care l-a întors în trecut. A cules legendele acelea celtice pline de mister în care au crezut atâtea generații, și, atunci, de-odată a răsărit în el interesul epic, la care nu se gândise niciodată. Astfel, după „In Memoriam“, din 1850, a ajuns la volumul din 1855, „Maud“, și, cum murise prințul Albert, inspiratorul întregii politici englese, poetul a scris „Idilele regelui“. Undeva în biblioteca neuitatei regine Maria se găsește, între multele cărți pe care am avut bucuria de a i le dăru, exemplarul meu de tinerețe din „Idilele regelui“, admirabil legat, la Peching, de un mare amator de cărți frumoase, cu o iscălitură feminină foarte fină. Regina Maria a văzut cartea, și am avut deosebita plăcere să i-o pot oferi: aș fi foarte nișcat dacă aș vedea volumul, care a putut stabili încă o legătură între sufletul meu și al Doamnei noastre de odinioară.

Au apărut „Idilele regelui“ la 1858. După aceasta, la 1864 *Enoch Arden*, tradusă după franțuzește de Haralamb Lecca, și la 1869 îl inspiră pe Tennyson legenda Sfântului Graal, în care a crezut evul mediu și al cărui nume este interpretat *Sanguis Regalis*.

Cum n'am intenția să înfățișez nimic din ultima perioadă, mă mulțănesc să citez câteva din aceste producții dramatice care au însemnat activitatea lui poetică de la 1870-1890: „Gareth și Luggett“ din 1872, „Queen Mary“ din 1875, „Harold“ din 1877, „Cupa“ din 1881, „Făgăduielile luni Maiu“ din 1883, o dramă închinată Mântuitorului însuși, care este una din cele mai plăcute presintări ale acestui mister sacru.

Eu mă opresc la fasa din mijloc pentru a înfățișa exemplele cu care se va mântui această conferință. Mă opresc la acea perioadă din mijloc, în care avem a face cu un poet epic, dar nu în sensul retoric, revoluționar, sfidător al lui Byron, ci într'un sens ca acela al autorilor de epepe din evul mediu, cari i-au cucerit atât de adânc sufletul poetului nostru, încât el s'a transformat în ceia ce erau scriitorii englesi, de fapt o ramură a literaturii franceze, din secolul al XII-lea și al XIII-lea. Rare ori s'a întâmplat să se coboare cineva din vremea lui într'o vreme îndepărtată, pentru ca însuși sufletul acestei epoci să treacă, întreg și activ, producător, creator, într'însul. Dar, în același timp, în epepeia aceasta nu lipsește lirismul de odinioară, precum același lirism, care era nota fundamentală a sufletului acestuia, trăiește și în producția dramatică, unde nu este vorba de dibăcie și nu este vorba de

căutarea momentelor de efect și nici de ciocnirea puternică a unor pasiuni care nu răsunau în sufletul lui, ci mai ales de introducerea acelei duioase umanități care reprezintă caracterul distinctiv, de la un capăt la altul, al acestui poet.

Am ales odinioară pentru a traduce, și aleg acum pentru a înfățișa aceste mostre de poezie a lui Tennyson, trei din scrierile lui: una din „Idilele regelui“, a doua din „Enoch Arden“ și, în rândul al treilea, din bucățile fără caracter epic, dar în care este adunată întreaga lui sentimentalitate, admirabila bucată care se cheamă „Bunica“.

Iată întâiu din „Idilele regelui“. O să vedeți ce simplu este prezentată și cum o duioșie misterioasă ne înfășoară și pe noi, încetul cu încetul, în măsura în care întră cineva în lumea Curții vechiului rege celtic Arthur, în Curtea de la Devon a Mesei cele Rotunde, în Curtea unde strălucia alba frumuseță nevinovată a Enidei și în care se strecurau diabolice ispite, în stare să tulbure toată această lume de fericire trainică:

Un prinț tributar din Devon, unul
Din ordinul cel mare al Mesei cei Rotunde,
Luase pe Enid, singurul copil al lui Yniol,
Și o iubia precum iubia lumina lumii,
Dar, cum lumina lumii se schimba după cum
E răsărit, apus de soare sau e noapte
Cu lună și tremurătoare stele, — așa voia
Geraint ca frumuseța Enidei să se schimbe
În catifele, 'n purpuri, juvaiere,
Și ea, doar ca să placă vederilor lui,
Celui ce-a fost aflat-o 'ntâiu și a fost iubit-o când
Era 'n nenorocire, i se iniățișa
Tot într'o strălucire nouă, și Regina,
Având recunoștința pentru serviciul lui,
Ținea la ea și cu chiar mâna ei cea albă
O 'mbrăca, o 'mpodobia ca pe o prea-frumoasă,
Îndată după dânsa 'n toată Curtea cu adevărat,
Și 'n schimb iubia Regina pe Enida,
Ca una ce era întâia între femei in lume :
Și, el când le vedea așa de strâns unite,
Se bucura de-a lor iubire bună, Geraint.
Dar, când se ridica un zvon despre aceia
Că Lancelot îi este drag pe-ascuns Reginei,
De și nu se aflase dovadă, nici pornise
În zgomot de furtună suflarea tare-a lumii,
Totuși Geraint crezu, și-l prinse-atunci o groază
Ca nu cumva și dulcea lui soție
Prin marea ei iubire pentru Guinevera,
Să sufere, ori să fi suferit vre-o pată.
Deci el se duse-atunci la rege
Și, supt cuvânt că țara lui se află
Chiar în hotar cu o pustie aspră,
În care stau baroni bandiți, răi cavaleri,
Ucigători și toți cei ce au fost fugit
De a dreptății mâni, și 'mpovărați de lege,
Deci, până ce Măria Sa va socoti

Să curățe neghina din tot regatul său,
 Cerea să i se ierte a se 'ntoarce acasă,
 Să-și apere moșia. Și regele, atunci,
 Stătu de se gândi o clipă, dar, la urmă,
 Se invoi. Și prințul și Enid se porniră,
 Având alaiu cincizeci de cavaleri, spre ținutul
 Savernului și-apoi trecură spre moșie :
 Și-aici, gândind că, dacă a mai trăit vre-odată,
 Femeie cu credință bărbatului, e-a lui,
 O 'ncunjura cu multă și dulce îngrijire,
 I se 'nchina și nu voia s'o părăsească
 De loc, uitând astfel de vorba dată regelui,
 Uitând de vânatoare și de șoimi,
 Uitând de încercarea prin arme, de întreceri,
 Uitându-și și de slavă și de-al lui nume chiar.
 Uitând de grija toat' a cârmuirii,
 Și ei îi era silă de-aceste uitări toate
 Și 'ncetul pe incetul, când se 'ntâlneau în cale
 Doi oameni sau mai mulți dintr'înșii laolaltă,
 Rădeau în multe feluri de slăbiciunea lui,
 Parcă și-ar fi pierdut cu totul bărbăția
 Și 'n grija de nevastă s'ar fi topit întreg.
 Și 'n ochii tuturoră dânsa vedea această,
 Și chiar acelea care îi pieptăneau costița,
 Crezând că-i place vorba de dragostea-i nebună,
 Îi tot spuneau de-acestea și-o întristau mai mult.
 Și zi de zi gândia să-i spuie lui Geraint,
 Dar nu putea de marea ei gingașă sfială :
 Pe când, văzând-o astfel tot tristă, el credea
 Că 'n adevăr atinsă-i de răutatea lumii“.

Tot farmecul vechii legende celtice este fără îndoială păstrat în această expunere așa de simplă, în care răsună o notă foarte îndepărtată, care însă, ca toate notele trecutului, nu poate rămânea niciodată străină de sufletul nostru, care, fără să știm noi, adună în el, ca să iasă în anume momente la iveală, tot ceia ce a simțit, a gândit și a voit omenirea întreagă.

Alături de traducerea lui Lecca e încercarea pe care o făceam, sânt de atunci cincizeci de ani, de a strămuta în românește pe „Enoch Arden“, dar n'am continuat mai departe. Era momentul studiilor mele istorice, care n'au fost printre cele mai ușoare, și m'am oprit. În câteva cuvinte iată care este subiectul. Un sat de pescari, în care este o fată pe care o pețesc doi tineri, și unul dintre dâșii crede că este preferat celalt, și, atunci, de și el nu avea dreptate, căci nu înțelesese ce era în inima iubitei lui, pleacă, se duce în lume. După trecere de multă vreme, se întoarce acasă bogat, în stare să ofere iubitei tot ceia ce adunase, și încet se îndreaptă către casa unde o cunoscuse. Fereastra era luminată ; el se uită pe geam și vede pe iubita lui măritată cu celălalt, cu copiii înaintea ei. El stă de privește îndelung și se întreabă dacă este bine să strice toată această fericire și, astfel, pleacă din nou: se suie pe corabie și se pierde în lume.

Se începe întâiu prin presintarea acestei naturi, așa de deosebite pentru noi :

În linia cea lungă a stâncii, sta un gol
 Și 'n gol era nisipul cel galben și cu spuma;
 Încolo, lângă cheiul cel mic, copereminte
 Boite 'n roșu 'n grupă, apoi o ruinată
 Biserică și-o stradă mai sus se ridica
 Departe către moară, cu turnurile 'nalte
 Și, sus pe cer, în urmă-i, colnicul cenușiu
 Cu tumuluri danese și crângul de alun,
 Plin, toamna, de mulțimea copiilor, se 'nalță
 În cupa cea scobită a dealului cel verde

Aici este crisa de iubire, când Enoch îi vede pe amândoi :

Odată 'n amurgirea de toamnă aurie,
 Întreaga tinerime din sat, în serbătoare,
 Cu sace, buzunare, panere mari și mici,
 Porniră să culeagă alune. Filip stete,
 Căci tatăl său cel bôlnav avea de el nevoie,
 Cu 'n ceas în urmă, însă, când dealul îl suia,
 Drept unde colțul ultim al șesului începe
 Spre vale s'alignească, văzu mergând păreche
 Enoch și cu Annia, cu mâinile în mâni,
 Cu ochii suri și fața bătută de furtune,
 Aprinsă de o blândă și sfântă 'nflăcărare
 Cum arde pe altare. Și Filip se uită
 Și își cetî peirea în ochi și 'n fața lor.
 Apoi, când se-apropiară obrazii, el gemu
 Și se dădu de-o parte, și ca rănită viața-i
 Se strecură la vale, în crângul adâncit.
 Acolo, pe când glasuri sunau în bucurie,
 Trecu clipeala-i neagră, de nimene văzut.
 Se ridică pe urmă și se porni, ducând
 O foame cât e viața de lungă 'n pieptul său.

De la o bucată de vreme își dă sama că trebuie să plece de acolo, și, când toate amintirile acestea s'au ridicat în sufletul lui, atunci o nouă umanitate i se formează în inimă. Traducerea mea se oprește aici. Poate pentru mine ar fi trebuit să continue; pentru ce era în jurul meu nu era nevoie, și de aceia m'am oprit.

Târziu însă mi-a răsărit înainte admirabila bucată „Bunica“ și, de data aceasta, nu m'am putut opri să n'o duc până la capăt. Din fericire sânt numai patru pagini, și, cum cred că, atunci când este vorba de un poet, e bine să i se lase lui cuvântul din urmă, cu aceasta se va încheia conferința, care a fost poate prea lungă pentru răbdarea d-voastră. Vorbește bătrâna :

Și zici că Willy, cel mai mare fiu al meu, e mort : așa zici,
 Anișoară :

Rumân și alb și tare 'nfipt, ce mai bărbat era. fetițo !
 Și-a scris nevasta lui ; n'a fost cu cap femeia,
 Și nu era de Willy ; dacă n'a vrut să m'asculte pe mine..

Că, vezi tu, Ano, tatăl tău nu era om să poată strânge,
 Nici cap n'avea să ție-o casă : și-a tot băut viața.
 Și dacă a făcut-o ! Dar eu n'am vrut să facă.
 Dar ce sta el s'asculte de mine ! Zici că e mort acum ?

Willy, drăguțul meu, întâiul meu copil și florea-mi :
Cine-l punea trânti pe dânsul când sta cum este stânca ?
„Poftim, copil de-o lună“, ziceau ; l-am strâns în fașe.
În douăzeci de sate n'a fost în acel an copil ca dânsul.

Tare în mâni, cu pasul sigur, păzit în graiu...
S'ar fi căzut ca eu să merg acolo, — că el era doar tânăr !
Și nu pot nici să-l plâng. Ce mai am eu de stat ?
Poate acum să-l văd mai iute, — căci sta așa departe...

Și ce te uiți la mine, Ano ? Îți par aspră și rece,
Dar mi-au murit copiii și-atâta-s de bătrână...
De ce să plâng pe Willy ori și pe ceilalți ?
Numai la vrâsta-ți, Ano, se poate plânge bine.

Căci îmi aduc aminte de-o ceartă cu tatăl tău, dragă,
Și numai pentru un zvon clevetitor : ce-am plâns !
Ori nu, a fost bunicul tău : ce jale !
Sânt șaptezeci de ani, de-atuncea, drăguță, sânt șaptezeci de ani.

Doar vară-mea Jenny venise, și eu am fost știut
Cum își trăise viața, dar n'am vrut să vorbesc.
Și ea să mă vorbească de rău : ce mincinoasă !
Dar limba e ca focul cum știi ; ca focul, dragă.

Și 'n săptămâna ceia părintele-a vorbit de asta,
Zicând că jumătatea minciunii e mai rea decât minciuna,
Căci cu minciuna 'ntreagă tot te mai poți lupta,
Dar, dacă ea cuprinde și adevăr, — nu poți !

O zi și-o săptămână n'a dat acasă Willy ;
Și pare că-mi perise toate, de și eram în Maiu :
Să-mi spuie așa Jenny când o știam ce-a fost !
Dar murdărind pe altul nu-ți faci fața mai albă...

Și-am plâns de am orbit, și-așa 'n târziu de seară,
M'am așezat la poartă de mă uitam la lume :
Și luna se 'nălța pe ceruri infocată
Și 'n crengi chiar lângă mine 'ncepu să cânte privighetoarea.

Și-așa de-odată a tăcut : căci pe la poarta casei
Willy trecea, — și el nu m'a văzut —, era cu dânsa ;
Ci eu sării în stradă și-am spus nu mai știu ce.
Oh, ce nebuni mai sânt bătrânii ! Că doar sânt mânioasă !

Willy stătu ca un bărbat ; nu se dădu în lături.
Dar ea, năpârca, vezi, mi se 'nchină frumos și fuge.
Și eu i-am zis : „Eu mă despart ; tot astfel o să fie ;
Tu nu mă poți iubi de loc, dacă-ți faci răs de mine“.

Și el s'a 'ntors, și l-am văzut cu ochii uzi în lună.
„Mi-ești dragă, fata mea, și țin la numele tău bun,
Căci e și-al meu, și ce-mi pasă de Jenny,
Ce-a spus. Ci să ne luăm și să trăim în pace“.

„Pe tine să te iau“, am zis, „dar eu spun verde :
Îmi pare că ascuți povești, și ești gelos și rău“.
Dar el s'a 'ntors, m'a prins în brațe : „nu, o nu“...
Sânt șaptezeci de ani de-atuncea, dragă, da, șaptezeci de ani.

Și-așa ne-am luat eu și cu Willy : purtam rochie deschisă,
 Și-au fost și strașnici lăutari, și el li-a dat un galben,
 Dar cel d'întăiu copil al meu s'a născut mort,
 Căci umbră-i și lumine viața : când spini, când floare.

Și-atunci eu m'am gândit la moarte, Ano :
 Vedam zăcând dulcele trup ce n'a știut ce-i viața,
 Eu, vezi, n'am plâns, fetișo, n'am plâns de când sânt om ;
 Dar tot am plâns atuncea de jalea lui c'a vrut să vie 'n lume.

Era urât la față micuțul, mănios :
 Și eu stăteam de mă uitam la dânsul : atâta trudă în zădar !
 Dar pentru Willy de ce să plâng ? Doar am să l văd ca mâne,
 Dar tot am plâns ca un copil pentru copilul care n'a trăit.

Dar el m'a mângâiat, bărbatul, căci el tot da-mi zicea :
 Ca un bărbat îmi era blând, dar hotărît ca un bărbat
 Și nu era gelos, — o nu ! Am dus ani fericiți.
 Și a murit, și nu l-am plâns : eram atâta de bătrână !

Dar aș fi vrut să-mi fie dat să pot muri :
 Și-mi era somn și mie, și aș fi adormit.
 Sânt zece ani de-atuncea ori poate și mai mulți.
 Și, uite tu, acuma copiii toți pare că-i văd aicea.

Ania mea, care-a murit la doi ani, merge sfios ;
 Sfios merge Ania mea cea mică, — și ea tot Ana — ;
 Merge sfios prin casă, cum îi este voia,
 Și Henric este dus în curte și Carol taie brazdă 'n deal.

Și Henric ca și Carol vorbesc ; i-auzi cum cântă ?
 Adesea ori ei vin la ușa mea ca într'un vis frumos.
 Ei vin de stau pe lângă mine, lângă paț,
 Și parcă nu știu bine : trăiesc ei, oi sânt morți.

Dar știu cu siguranță că nu mai sânt în viață ;
 Căci Henric a murit la șazeci de ani și tată-tău la șazeci și cinci,
 Și Willy, cel mai mare, s'a fi avut și șaptezeci ;
 Îi știam copiii, și ce bătrâni sânt ei acuma !

Căci vremea mea-i o vreme de pace ; nu mai plâng ;
 Adesea stau în casa părinților spre seară,
 Și vin vecini, și răd, și stau la sfat cu mine ;
 Și mă trezesc zămbind de lucruri vechi, trecute.

Ce-i dreptul, zice popa că noi avem păcate.
 Dar vremea mea-i de pace și este Domnu 'n Cer
 Să ierte, — căci în Ceruri județ e Dumnezeu,
 Nu e un om ; și cartea-i este solia păcii.

Și bătrâneța este o vreme-a păcii, fără grijă,
 Și fericită mi-a fost viața ; dar n'aș începe-o iar.
 Pare că-s obosită puțin, atât, aș vrea să dorm.
 Numai la vrâsta ta, Anie, poți plânge cum se cade.

Și zici că-i mort Willy, frumosul, floarea mea ;
 Dar ce să-l plâng : e dus doar pentru un ceas de vreme,
 E dus pentru o clipă, dintr'o odată 'ntr'alta.
 Și eu vin, dragă 'ndată. Să plâng, — de ce să plâng ?

Și-a scris nevasta lui : n'a fost cu cap femeia.
 I-ă-mi ochelarii, Ano : ce bine-i că mai văd !
 Mai ai o grijă, numai când voi pleca de aici.
 Uar stăi acum cu mine, că doar n'o să stai mult.

Așezământul tipografic
„Datina Românească”
Vălenii-de-Munte
(Prahova)